

SVETA Cecilija

1–2 Časopis za sakralnu glazbu

God. XCII, Zagreb, 2022. – Broj 1-2

ISSN 1330-2531 UDK 783

Prvi broj tiskan 1877.

GK

PROJEKT »FRANC GORŠIČ«

Slovenija, mali biser Europe, puna prirodnih ljepota, od alpskih vrhova do zelenih šuma, plavih jezera i čak maloga djelića Jadrana, pa i ljepota podzemnoga svijeta, smještena je na krajnjem jugu srednje Europe. S površinom od 20 271 km², smatra se jednom od manjih europskih zemalja. Graniči s Italijom na zapadu, Austrijom na sjeveru, Mađarskom na sjeveroistoku i Hrvatskom na jugu i istoku. Glavni joj je grad Ljubljana. Unatoč svojoj maloj površini zemlja ima impresivnu povijest i bogatu kulturnu baštinu koja je utoliko raznolika zbog kombinacija različitih utjecaja sa sjevera, zapada, sjeveroistoka i juga. Na razvoj kulture na današnjem slovenskom području znatno su utjecale Italija, točnije Venecija, i Habsburška Monarhija. Stoga u današnjoj Sloveniji imamo mješavinu različitih stilova orgulja, koji su podignuti na novu razinu kvalitete. Posebnu ljepotu, inovativnost i kvalitetu postigli su najveći slovenski graditelji orgulja Frančišek Xaver Križman i Franc Goršič. U svojem prilogu želio bih predstaviti život i rad toga drugoga, Franca Goršiča. U nastavku slijedi pregled razvoja gradnje orgulja na području Slovenije, koji se temelji na knjizi *Orgle Slovenije (Pipe Organs of Slovenia)* autora Ede Škulja i Jurija Dobravca, koja je objavljena 2018. godine. U tom organološkom djelu nalazimo cjelovit popis svih postojećih orgulja u Sloveniji.

Najstariji spomen graditeljstva orgulja u Sloveniji datira iz 1381. godine, kada je za popravak orgulja u Udinama pozvan majstor iz Kopra. Dokumenti svjedoče da su neke važnije crkve u Sloveniji ima-

Slika 1. Franc Goršič 1861. godine (Iz osobnoga arhiva dr. Katarine Bergant)

le prave orgulje već u 15. stoljeću (Piran, Kopar, Ljubljana, Kranj). Iz tog vremena treba spomenuti Bartholomea Budrija, tiskara i graditelja orgulja iz Kopra, koji je svojega šegрта Ottaviana Petruccija poticao da razvije i usavrši metodu tiskanja notnih zapisa pokretnim slovima. Temeljem toga izuma tiskanje nota i orguljaških partitura bitno je pojednostav-

Uršulinske orgulje prije obnove, Op. 56, 1891. (Autor Brane Košir)

ljeno, a glazba za orgulje zbog toga je dostupnija široj javnosti.

U ljubljanskoj katedrali postoji dokumentacija o orguljama iz 1550. godine, koje je sagradio Michael Teipacher. Te iste godine u Kranjskoj se rodio Jacobus Gallus Carniolus (1550. – 1591.), poznati orguljaš i jedan od najplodnijih katoličkih skladatelja renesanse u Europi. Utjecaj Mletačke Republike, tada najjače ekonomije u ovom dijelu Europe, širio se i daleko izvan njezinih granica. Mjesta u slovenskom Primorju Piran i Koper, glavni grad Ljubljana i Gornji Grad tada imaju orgulje venecijanskih graditelja. Važan pokrovitelj glazbe na području Slovenije u to doba bio je ljubljanski biskup Tomaž Hren (1560. – 1630.). Postoje njegovi zapisi u kojima spominje »orgu-

ljaški rog«. Na području Slovenije dokumentirana su četiri takva. Posljednji je, u Ljubljani, uklonila Napoleonova vojska 1813. godine. Koliko je poznato, »orguljaški rog« na ljubljanskoj tvrđavi, koji je na gradskoj panorami Ljubljane naslikao poznati pisac i kartograf Janez Vaikard Valvasor (1641. – 1693.), najstariji je prikaz »orgulja« u Sloveniji, koje su dokazano i postojale.

Najstariji sačuvani ormar za orgulje nalazi se na otoku na jezeru na Bledu, sagrađen 1639. godine. Iz toga vremena sačuvana su i dva registra, koja je izradio klagenfurtski graditelj orgulja Paul Rotenburg (1598. – 1661.).

U 17. stoljeću susrećemo majstora, graditelja orgulja, Eugenija Casparinija (1623. – 1706.), koji je inače najpoznatiji po svojim sunčanim orguljama u Görlitzu (Njemačka). Poznato je da je više od dva desetljeća svojega života radio i živio u goriškoj regiji. Nažalost, nema dokumentacije da bi u to vrijeme izradio kakve orgulje i na prostoru Slovenije.

Krajem 17. i u prvoj polovini 18. stoljeća povećao se broj orguljaških radionica. Potreba za orguljama raste uglavnom zbog reorganizacije Katoličke Crkve. Veće župe dijele se na manje, a svaka novoosnovana župa želi imati orgulje. Ujedno se povećava i hodočasništvo.

U tom je razdoblju Ljubljana (danas glavni grad države Slovenije) postupno stekla status nacionalnoga i kulturnoga središta. Tada je u Ljubljani radio Johann Faller (1650. – 1717.). Smatramo da su jedne od najstarijih preživjelih orgulja na području Slovenije upravo njegov rad. Dva desetljeća poslije toga u Ljubljani je osnovana radionica za orgulje, koju su, jedan za drugim, vodila trojica majstora: Marcus Göbl (1709. – 1752.), Johann Georg Eißl (1708. – 1780.) i Josip Alojz Kučera (1755. – 1826.). J. G. Eißl došao je u Ljubljanu u radionicu majstora Göbla iz Salzburga, gdje je navodno učio kod Christophä Egedachera (1641. – 1706.).

U vrijeme Habsburške Monarhije u Štajerskoj je najjači kulturni utjecaj imao glavni grad Graz. U Štajerskoj (također i u Koruškoj i Kranjskoj) utjecajne su i aktivne domaće radionice Simona Otoniča (1730. – 1784.) i Josipa Otoniča (1767. – 1835.) iz Maribora te Janeza Frančiška Janečka (oko 1697. – 1777.) u Celju.

Područje uz Jadran, uključujući današnju Sloveniju, posebno je obilježio poznati hrvatski i venecijanski graditelj orgulja Petar Nakić (Pietro Nacchini, 1694. – 1769.). U Sloveniji su sačuvana samo dva njegova instrumenta. Nakićev utjecaj i dalje je prisutan kod njegovih nasljednika Frančiška Xavera Križmana (1726. – 1795.), Gaetana Antonija Callida (1727. – 1813.) i Johanna Carla Augusta Hessea (1808. – 1882.).

Jedan od najpoznatijih slovenskih graditelja orgulja i svećenika toga doba bio je Frančišek Xaver Križman, najpoznatiji po orguljama koje je sagradio u samostanskoj bazilici sv. Florijana u Linzu (1770. – 1774.). Dugo su se smatrale najvećim orguljama u Habsburškoj Monarhiji, a posebno ih je cijenio skladatelj Anton Bruckner (1824. – 1896.).

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u središnjoj Sloveniji osnovane su dvije orguljaške radionice. Vlasnik prve, Johann Gottfried Kunath (1787. – prije 1859.), u Sloveniju je došao s područja Wittenberga. Njegovi su predci slijedili orguljašku školu Johanna Ernsta Hähnela u Saskoj. Vlasnik druge, Peter Rumpel (1787. – 1861.) osnovao je radionicu za orgulje u rodnom Kamniku, u koji se vratio nakon školovanja u Beču.

Nakon 1840. godine radionicu orgulja u Ljubljani osnovao je graditelj orgulja poljskoga podrijetla Andrej Ferdinand Malahovski (1813. – 1887.), koji je poznat po svojim tehničkim inovacijama.

U prvoj polovici 19. stoljeća, a i nakon toga, na gradnju orgulja u Sloveniji znatno je utjecao graditelj orgulja J. C. A. Hesse. S gradnjom orgulja započeo je u Trstu, a nastavio u Beču. Kao pomoćnici

Uršulinske orgulje poslije obnove, Op. 56, 1891. (Autor Brane Košir)

kod njega su radili sinovi Petera Rumpela, a nekoliko mjeseci ondje su radili i Andrej Ferdinand Malahovski i Franc Goršič, koji je bio poslije završenoga školovanja kod Hessea zaposlen čak kao njegov predradnik.

Godina 1877. bila je za graditeljstvo orgulja u Sloveniji prekretnica. Osnivanjem Cecilijanskoga društva u Ljubljani dobili smo Školu za orgulje, a počinje izlaziti i stručni časopis *Cerkveni glasbenik* koji redovito izlazi još i danas. U to je vrijeme u Ljubljani radio graditelj orgulja Franc Goršič, a istodobno je na Gorenjskom (Gornja Kranjska) postavljena radionica »Zupan«.

Goršičev učenik Ivan Milavec (1874. – 1915.) nastavio je tradiciju svojega učitelja i postigao vidljiv uspjeh u zemlji i inozemstvu. Njegove su najveće i najpo-

Igrači stol za vrijeme obnove, Op. 56, 1891. (Autor Brane Košir)

znatije orgulje u ljubljanskoj katedrali (Op. 26, 1911, III/52).

Nakon II. svjetskoga rata umjetnost gradnje orgulja nastavlja se s Francom Jenkom (1894. – 1968.), učenikom Ivana Milavca. Oca Franca naslijedio je sin Anton Jenko (1931. – 2009.). Unatoč svim mogućim ograničenjima, nametnutim od strane tadašnjega komunističkoga sustava u Jugoslaviji, otac i sin Jenko na području Jugoslavije proizveli su čak 225 instrumenata.

Osnivanje mariborske orguljaške radionice 1989. godine možemo smatrati početkom moderne gradnje orgulja u Sloveniji. Rad te radionice danas nastavljaju pojedine orguljaške radionice (Škrabl, Močnik...).

Šesto pedeset godina izgradnje orgulja u Sloveniji predstavlja oko tri tisuće instrumenata. Prema posljednjim podatcima, u Sloveniji trenutačno imamo 1096 orgulja, od kojih je čak 1027 (94 %) u vlasništvu Katoličke Crkve. Ukupno se 78 % orgulja rabi u vjerske svrhe, 10 % služi u druge svrhe, a 12 % svih poznatih orgulja ne rabi se uopće. Od 1096 orgulja, 686 instrumenata predstavlja nacionalno blago Slovenije, a 103 instrumenta od tih 686 dragocjena su i imaju poseban status i vrijednost.

Život Franca Goršiča

Franco Goršič bio je patriot koji je svojim životom i odlučnošću branio svoju

Svirala III. manuala prije obnove, Op. 56, 1891. (Autor Brane Košir)

vjeru, slovenski jezik i kulturu. Rođen je 21. listopada 1836. u predgrađu Krakovo, u Ljubljani, u imućnoj građanskoj obitelji. Otac Martin, koji je i sam bio orguljaš i zborovođa u domaćoj župnoj crkvi, ubrzo je primijetio glazbeni talent svoga sina. Nakon završene osnovne škole u Ljubljani, otac je mladoga Franca poslao za šegrta Peteru Rumpelu (1850. – 1855.) u Kamnik, a zatim Ferdinandu Malahovskom (1855. – 1856.) u Ljubljani. Sa stečenim je znanjem Franco Goršič 1856. godine preko Graza otišao u Beč, gdje je kratko vrijeme radio kod bečkoga graditelja orgulja Deutschmanna, a nakon toga još sedam godina u orguljaškoj tvrtki »Carl Hesse« (1856. – 1863.). Nakon povratka u Ljubljani osnovao je svoju orguljašku radionicu (11. travnja 1863.), kojom je uspješno upravljao sve do svoje smrti (29. kolovoza 1898.).

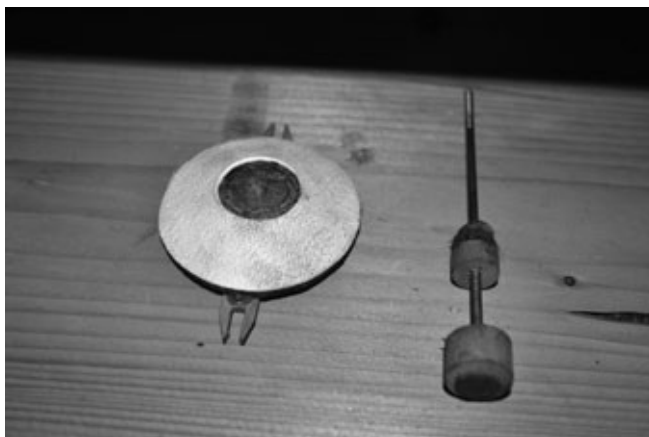
Svoje prve orgulje Goršič je izradio za mjesnu župnu crkvu u Trnovu, u Ljubljani (op. 1, 1864, II/20) a svoje posljednje

Svirala III. manuala poslije obnove, Op. 56, 1891. (Autor Brane Košir)

orgulje izradio je za crkvu sv. Lenarta iznad Škofje Loke (op. 66, 1898, I/9). Nažalost, te su orgulje, zajedno s crkvom, uništene tijekom miniranja 1944. godine. Goršič je bio poznat po svojoj savršenoj i specifičnoj intonaciji te uporabi kvalitetnih materijala. Najponosniji je bio na orgulje koje je izradio za »uršulinsku crkvu« u Ljubljani (Op. 56, 1891, III/30). Te je orgulje s pravom smatrao svojim *chef-d'oeuvre*, najvećim remek-djelom. Orgulje su vrlo dobro smještene u zahtjevnom akustičnom prostoru, svaki registar ima svoju ulogu i u kombinaciji s ostalima stvara novu strukturu boja. Tok intonacije unutar pojedinoga registra u različitim je položajima pročišćen, a prijelazi u niskom položaju između drvenih i metalnih svirala gotovo se ne čuju.

Na Goršičev tehnički napredak znatno je utjecala radionica orgulja braće Link (Giengen an der Brenz, Njemačka), od koje je kupovao svirale za orgulje (od 1887. godine dalje) i razne patente. Od

Obnovljeni konus, Op. 56, 1891. (Autor Brane Košir)

Polica, unutrašnjost mehaničke klizne ladice, Op. 9, 1868. (Autor Luka Posavec)

1889. godine surađivao je i s poznatim slovenskim umjetnikom Janezom Vurnikom mlađim (1849. – 1911.), koji mu je izrađivao ormare za orgulje.

Danas procjenjujemo da Goršičev opus uključuje sveukupno 66 novoprodučenih ili prerađenih instrumenata, koji se nalaze u Sloveniji, Hrvatskoj, Austriji i Italiji. U obzir je potrebno uzeti i brojne popravke orgulja koje je izveo u svojoj 35-godišnjoj karijeri. Kod njega je zanat učio i budući graditelj orgulja Ivan Milavec. U Hrvatskoj je izvorno izradio samo jedne orgulje (Prezid, Op. 43, 1885, I/13). Te su orgulje sačuvane, ali im je potrebna obnova. I njih planiramo obraditi i dokumentirati u sklopu svojega projekta.

Goršiča je odlikovao izvanredan talent

Prezid, Op. 43, 1885. (Autor Brane Košir)

za glazbu, a imao je i nešto glazbenoga obrazovanja. Prve glazbene lekcije dobio je od svojega oca, a u Beču se toliko glazbeno razvio da je po sluhu, potpuno opušteno i ugodno ušima improvizirao. Njegov se interes za kulturu odražavao i u činjenici da je u to vrijeme bio pretplaćen na mnoge novine, uključujući strane. Bio je jedan od pretplatnika tadašnjih književnih izdanja. Također je bio u osobnom kontaktu s nekima od najvažnijih pisaca toga doba. Imao je liberalne političke poglede. Od 1882. godine dalje kratko se vrijeme aktivno bavio čak i politikom.

Gledajući tehnički aspekt Goršičevih orgulja, njihov se razvoj može podijeliti u tri razdoblja:

1. razdoblje (1864. – 1884.): mehanička klizna ladica
  - Ljubljana – Trnovo (Op. 1, 1864, II/20)
  - Vuhred (Op. 41, 1884, I/11)

Prezid, Op. 43, 1885. (Autor Brane Košir)

2. razdoblje (1884. – 1897.): mehanički konusni sanduk
  - Borovnica (Op. 42, 1884, II/15) – Log pri Vipavi (Op. 64, 1897, II/25)
3. razdoblje (1898.): cijevna pneumatika s ovješanim membranama
  - Mokronog (Op. 65, 1898, II/11) – Sv. Lenart (op. 66, 1898, I/9).

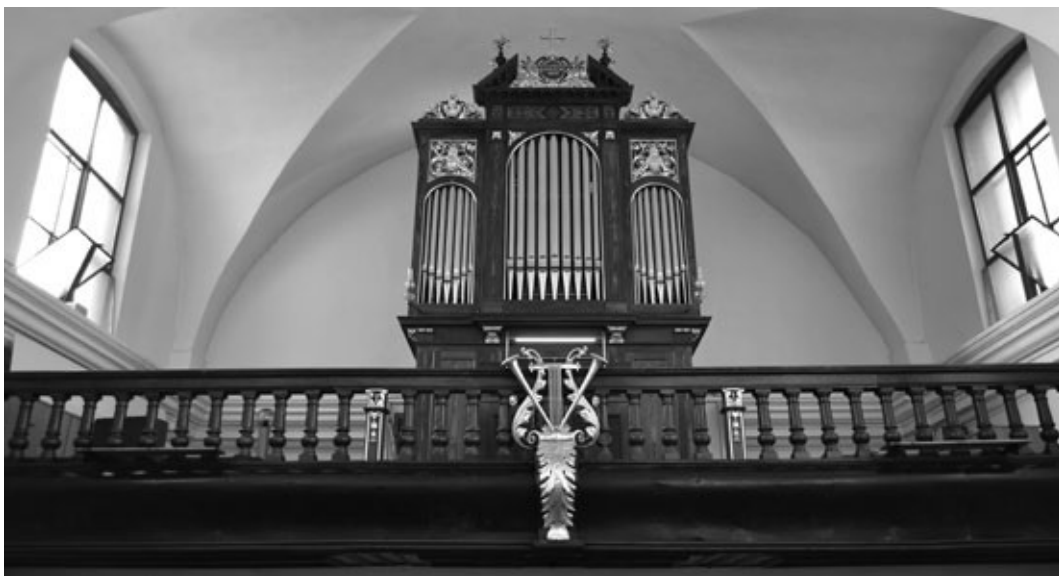
Tijek i provedba projekta

Projekt »Goršič«, koji izvodimo od srpnja 2019. godine, nastao je spontano, kao posljedica amaterskih posjeta Goršičevim instrumentima u Sloveniji godinu dana prije toga. Trenutačna procjena trajanja tog projekta jest deset godina. Način provedbe projekta sustavno se dijeli na sljedeća područja:

- Skupljanje dokumentacije u arhivima u Sloveniji i inozemstvu o životu Franca Goršiča i njegove obitelji, suradnika i graditelja orgulja s kojima je bio u kontaktu te onih kod kojih je učio (Peter Rumpel, Ferdinand Malahovski, Carl Hesse, radionica orgulja braće Link...).

Uspostavljanje kontakta s Goršičevim potomcima.

- Terensko dokumentiranje tehničkih značajki cjelokupnoga preživjeloga opusa Franca Goršiča, Petera Rumpela (za razdoblje 1850. – 1855.) i Ferdinanda Malahovskoga (za razdoblje 1855. – 1856.).

Mokronog, Op. 65, 1898. (Autor Brane Košir)

To obuhvaća detaljno fotografiranje pojedinih orgulja, mjerenje svirala, mijeha, zračnica, igračih stolova, ormara za orgulje te izradu zvučne snimke orgulja. Rad na jednim orguljama s oko 14 registara traje u prosjeku 10 do 12 sati. Do sada smo uspjeli dokumentirati šest primjeraka orgulja Franca Goršiča i jedne Petera Rumpela. U Sloveniji, Austriji, Italiji i Hrvatskoj ukupno moramo pregledati ili analizirati još 79 orgulja. Nakon prvih mjerenja i usporedbi menzura, pokazalo se da je Goršič u svojim kasnijim danima uglavnom rabio iste menzure/mjere, bez obzira na veličinu prostora.

– Izrada dokumentacije na temelju dizajna i provedba mjerenja svih sastavnih elemenata odabranih opusa s naglaskom na sustav mjerenja svirala orgulja (što mjeriti za pojedinu sviralu, sustav opisanja riječima pojedinoga registra orgulja, tehničke skice pojedinih svirala registra, sistematizacija mjernih postupaka) po uzoru na projekte *Gothenburg Organ Art Center*.

Projekt je velik izazov koji zahtijeva koordinaciju znanja iz različitih područja. U svojem istraživačkom radu povezao sam se s Alešem Razpotnikom, s kojim

Mokronog, ovješene membrane, Op. 65, 1898. (Autor Brane Košir)

sam prije nekoliko godina pohađao Školu za orgulje u Ljubljani.

Svi dobiveni podatci služiti će kao osnova za detaljnu analizu tehničkoga i zvučnoga razvoja i izrade instrumenata Franca Goršiča. Analiza koja nas čeka namijenjena je s jedne strane istraživanju djela Franca Goršiča, velikoga slovenskoga majstora orgulja, a s druge strane teži ponovno otkriti njegove ideje, koje bi moderni majstori mogli rabiti kod izrade novih orgulja. Tako ćemo, gledajući u prošlost, pronaći put u budućnost.

